

دانشگاه الزهرا

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

عنوان:

بلوغ از

دیدگاه فقه امامیه

استاد راهنما: دکتر سید مسلم حسینی

استاد مشاور: دکتر جواد سرخوش

دانشجو: معصومه زمانیان

شهریور ۱۳۸۸

چکیده

برای دانستن بلوغ و چگونگی ارتباط امارات و نشانه های آن با یکدیگر ابتدا باید به بررسی مفهومی خود واژه ی بلوغ و سپس واژه ها و مطالب مرتبط با آن می پردازیم . در قدم بعدی ، نوع ماهیت بلوغ که آیا امری تکوینی یا تعبدی است ؟ و ادله ی هر کدام مورد بررسی قرار می گیرد . در قدم سوم به بررسی امارات و نشانه های بلوغ در فقه امامیه می پردازیم بدین معنا که آیا امارات و نشانه های بلوغ طبیعی اند یا شرعی و یا هر دو ؟ به همین منظور در دو فصل جداگانه به بررسی و همچنین بیان دیدگاه های مختلف و نقد آنها پرداخته ایم . و البته نظریه ی مشهور فقهاء (۹ سالگی) در ضمن امارات شرعی بلوغ مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است . و در پایان نظریه نویسنده به عنوان مبحث تکمیلی مطلب آورده شده است . و نگارنده به این نتیجه رسیده است که بلوغ امری بصورت مشکک است که ممکن است با توجه به طبیعت مختلف افراد در بازه ی زمانی بین نه سالگی تا سیزده سالگی اتفاق بیفتد و افراد در امور عبادی به سن بلوغ اقارب و نزدیکان رجوع کنند و در امور کیفری حداکثر زمان وقوع را در آنها لحاظ نمایند .

فهرست مطالب

۸	مقدمه
۱۳	فصل اول : مفهوم بلوغ
۱۴	۱-۱ معنای لغوی بلوغ
۱۶	۲-۱ معنای اصطلاحی فقهی و علمی بلوغ
۱۸	۱-۲-۱ بلوغ از دیدگاه روانشناسان و نشانه‌های آن
۲۰	۳-۱ عوامل موثر در پیدایش بلوغ
۲۳	۴-۱ بلوغ زودرس یا بلوغ دیررس
۲۳	۵-۱ بلوغ از دیدگاه حقوقدانان و قوانین موضوعه
۲۴	۱-۵-۱ بلوغ در حقوق مدنی
۲۴	۱-۱-۵-۱ معنای بلوغ در قانون مدنی
۲۶	۱-۱-۱-۵-۱ تحول تاریخی بلوغ در قانون مدنی ایران
۳۰	۲-۱-۵-۱ معنای کودک (غیر بالغ) در قانون مدنی
۳۱	۲-۵-۱ بلوغ در حقوق خانواده
۳۳	۳-۵-۱ بلوغ و حقوق جزایی
۳۶	۴-۵-۱ بلوغ در حقوق سیاسی
۳۶	۵-۵-۱ بلوغ در حقوق اجتماعی
۳۷	۶-۱ تاسیسات حقوقی مشابه واژه بلوغ

۳۷	۱-۶-۱ رشد در لغت و اصطلاح
۳۸	۲-۶-۱ تمییز در لغت و اصطلاح
۳۹	۳-۶-۱ حجر در لغت و اصطلاح
۴۱	فصل دوم : بلوغ امری تکوینی است یا تعبّدی ؟
۴۶	۱-۲ ادلّه تکوینی بودن بلوغ
۴۶	۱-۱-۱-۲ وجه اول : آیات قرآنی
۴۷	۱-۱-۱-۱-۲ آیه ابتلاء
۵۲	۱-۱-۱-۱-۲ آیه استیذان
۵۴	۱-۱-۱-۱-۲ آیه بلوغ اشد
۵۸	۲-۱-۱-۲ نقد و بررسی وجه اول
۶۰	۱-۲-۱-۲ وجه دوم : روایات
۶۲	۲-۲-۱-۲ نقد و بررسی وجه دوم
۶۳	۱-۳-۱-۲ وجه سوم تردید در تحدید سن
۶۴	۲-۳-۱-۲ نقد و بررسی وجه سوم
۶۵	۱-۴-۱-۲ وجه چهارم قرائن خاصه
۶۸	۲-۴-۱-۲ نقد و بررسی وجه چهارم
۷۱	۲-۲ دیدگاه نگارنده
۸۱	فصل سوم : امارات تکوینی بلوغ در فقه امامیه
۸۴	۱-۳ نشانه‌های طبیعی بلوغ
۸۴	۱-۱-۳ احتلام
۸۵	۱-۱-۱-۳ معنای لغوی و اصطلاحی احتلام
۱۰۳	۲-۱-۱-۳ احتلام بالفعل یا استعداد آن؟
۱۰۶	نقد و نظر

- ۱۰۷ ۳-۱-۱-۳ اعتبار خروج منی از موضع معتاد
- ۱۰۸ ۴-۱-۱-۳ آیا احتلام اختصاص به پسران دارد؟
- ۱۱۲ نقد و نظر
- ۱۱۴ ۵-۱-۱-۳ آیا احتلام خود بلوغ است یا اماره آن؟
- ۱۱۴ ۲-۱-۳ إنبات
- ۱۱۵ ۱-۲-۱-۳ آیا إنبات اختصاص به پسران دارد؟
- ۱۲۴ نقد و نظر
- ۱۲۵ ۲-۲-۱-۳ شرایط اماریت إنبات
- ۱۲۵ ۱-۲-۲-۱-۳ آیا إنبات ، شامل روئیدن موی نرم و نازک هم می شود؟
- ۱۲۷ ۲-۲-۲-۱-۳ آیا إنبات عام بر عانه می باشد؟
- ۱۳۱ نقد و نظر
- ۱۳۱ ۳-۲-۲-۱-۳ آیا إنبات دلالت بر سبق بلوغ دارد یا خود بلوغ است؟
- ۱۳۴ نقد و نظر
- ۱۳۴ ۳-۱-۳ حیض (قاعدگی)
- ۱۳۵ ۱-۳-۱-۳ نظر دانشمندان علوم طبیعی
- ۱۴۱ ۲-۳-۱-۳ نظر فقهای امامیه
- ۳-۳-۱-۳ آیا حیض، خود بلوغ است یا اماره آن؟
- ۱۴۸ واگرا ماره است آیا دلیل همزمان است یا دلیل سبق؟
- ۱۵۲ نقد و نظر
- ۱۵۴ ۴-۱-۳ حاملگی (حمل)
- ۱۵۷ نقد و نظر
- ۱۵۹ ۵-۱-۳ بوی زیر بغل (کنایه از موی زیر بغل)
- ۱۶۱ نقد و نظر

۱۶۱	۳-۱-۶ رشد قد
۱۶۴	فصل چهارم : اماره قراردادی بلوغ
۱۶۵	نشانه‌های قراردادی بلوغ
۱۶۶	ملاک سن بلوغ ، سال قمری است
۱۶۷	۴-۱ سن بلوغ پسران
۱۶۸	۴-۱-۱ عدم سن مشخص برای بلوغ پسران (نظریه قاضی ابن براج)
۱۶۹	۴-۱-۲ نظریه سن ده سالگی
۱۷۰	نقد و نظر
۱۷۱	۴-۱-۳ سن ۱۳ سالگی
۱۷۵	۴-۱-۴ سن ۱۴ سالگی (نظریه ابن جنید اسکافی)
۱۷۷	۴-۱-۵ سن ۱۴ سالگی تمام (نظریه محقق اردبیلی)
۱۷۸	۴-۱-۶ سن ۱۵ سالگی تمام (نظریه مشهور فقهاء)
۱۸۳	ادله نظریه مشهور فقهاء
۱۸۵	رد ادله نظریه مشهور
۱۸۹	حمل اخبار داله بر اعتبار پانزده سال بر تقیه
۱۹۲	نقد و نظر نگارنده
۱۹۲	۴-۲ سن بلوغ دختران
۱۹۳	۴-۲-۱ تبیین نظریه سن مشخصی برای بلوغ دختران وجود ندارد
۱۹۶	نقد و نظر
۲۰۱	۴-۲-۲ نظریه ۱۳ سالگی
۲۱۶	نقد و نظر
۲۲۱	۴-۲-۳ نظریه ۱۰ سالگی
۲۲۴	۴-۲-۴ نظریه مشهور (۹ سالگی)

۲۲۴	نقد و نظر
۲۲۷	۵-۲-۴ نظریه هرتکلیفی، سنی را اقتضا می‌کند
۲۳۲	نقد و نظر
۲۳۶	۶-۲-۴ نقد و نظر پیرامون سنّ بلوغ
۲۴۶	نتیجه گیری نهایی و نظر نگارنده در مورد سن بلوغ
۲۵۰	فهرست منابع و مأخذ

مقدمه

ربّ حامل فقهه الی من هو أفقه منه .^۱

خاصیت گشوده بودن باب اجتهاد ، رونق نقد و نظر و تکاپوی اندیشه هاست . در این رهگذر مسائل نوپیدا پاسخ داده شده و مسائل کهن مورد بازبینی و بازنگری قرار می گیرد .

در این بازنگری ، گاه دلیلی محکم تر بر پاسخ گذشته ارائه می شود و گاه پاسخ پیشین با قالب نوینی عرضه می گردد ، و چه بسا که پاسخ های جدید جایگزین پاسخ های کهن گردد . همه اینها لازمه طبیعی اجتهاد است . البته باید اذعان داشت که نباید اجتهاد از ضوابط خود خارج شود (رجوع به منابع دینی ، جست و جو و فحص و دانش های فقهاتی لازم) .

مسأله بلوغ که یکی از شرایط تکلیف است ، نیازمند همین تأملات فقیهانه است . بلوغ تنها پدیده ای زیستی نیست ، که نشانه رشد فکری و اجتماعی و نتیجتاً پذیرش مسؤولیت نیز به شمار می رود . مکلف کسی است که از نظر فقه اسلامی حقوق و تکالیفی دارد و می تواند در محدوده خاصی از اختیارات خود استفاده کند . برای رسیدن به این مرحله هر کس نیازمند شرایطی از جمله بلوغ است . در این منظر بلوغ خود موضوعیت ندارد ، که اماره تکلیف است و دلیل آن . بنابراین می توان درباره ماهیت ، نشانه ها و جلوه ای آن بحث و بررسی کرد .

پرسی پژوهشی و تبیین آن :

«امارات شرعی بلوغ از دیدگاه فقه امامیه چیست؟»

یکی از مباحث مهم فقهی ، مساله بلوغ است . بلوغ شرعی امری است که هم به لحاظ حقوقی و هم به لحاظ کیفری منشا آثاری است . از این رو در ادیان الهی ، به این مساله اهتمام ویژه ای شده است و بلوغ را از شرایط تکلیف قرار داده اند . یعنی انسان بالغ موظف به انجام مسؤولیت ها و اعمالی می گردد که تمام شئون زندگی فرد را در بر می گیرد . ولی از دیر زمان در بین فقهاء در حقیقت بلوغ و تعیین ضوابط و نشانه های آن اختلاف نظر وجود داشته است . برخی معتقدند که این نشانه ها – که غالباً با هم تقارن زمانی ندارند – هر کدام اماره مستقل بلوغ هستند به گونه ایی که هر کدام

^۱ کلینی رازی ؛ **اصول کافی** ؛ (تهران : دفتر نشر فرهنگ اهل بیت علیه السلام) ، ج ۱ ، ص ۴۰۳ ، ح ۱ ؛ و متقی هندی ، علاء الدین علی ؛ **کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال ، فصل فی التفسیر** ، (بیروت : دار احیاء التراث العربی ، ج ۷ ، ۱۴۰۲ ق) ، ج ۱۰ ، ص ۱۴۸ ، ح ۲۲ .

زودتر اتفاق افتد، شخص بالغ است و گروهی معتقدند که اماره تکوینی و اصلی بلوغ یک چیز است و نشانه های دیگر غیر تکوینی و غیر ثابت بلوغ هستند که گاهی با نشانه های تکوینی تقارن زمانی پیدا می کنند. از این رو سزاوار است که امارات شرعی بلوغ معرفی و مورد تبیین واقع شوند. اما ادله ای که در این باره در اختیار است همگی دارای مفاهیم سازگار با یکدیگر نیستند تا آنجا که گاهی درباره یک اماره نظیر سن روایات متعارضی یافت می گردد. از این رو باید به این اختلاف ادله پرداخته تا از این رهگذر هم امارات معتبر شرعی بلوغ شناخته شود و هم نسبت آنها با یکدیگر تبیین گردد.

پرسشهای پژوهش (پرسش های فرعی)

- ۱- مهمترین عاملی که در تعیین بلوغ مورد اختلاف فقهاست کدام می باشد؟
- ۲- وظیفه مجتهد درباره ادله ای که در خصوص سن به عنوان یک اماره شرعی بلوغ با یکدیگر تعارض دارند چیست؟
- ۳- رابطه سن با سایر امارات شرعی بلوغ چیست؟

فرضیات پژوهش:

- ۱- اعتبار سن به عنوان اماره شرعی بلوغ در دختران و پسران مهمترین عامل است.
- ۲- وظیفه مجتهد آن است که چنانچه یکی از ادله متعارض بر دیگر ادله رجحانی داشته باشد آن را اختیار کند و در غیر این صورت اگر جمع عرفی بین آنها ممکن نباشد به تساقط آنها حکم نموده و در مسئله توقف نماید.
- ۳- هر یک از امارات بلوغ مانند انبات شعر، احتلام، سن و حیض مستقلا در صدق بلوغ کافی است.

اهداف پژوهش و ضرورت آن:

- الف- ضرورت: از آنجا که بلوغ به لحاظ شرعی هم شرط صحت معاملات و هم شرط توجه تکلیف و مسوولیت است از این رو شناخت امارات شرعی بلوغ ضروری است. به ویژه آن که درباره ی تمام آن امارات اتفاق نظر وجود ندارد. یکی از اسباب این تفاوت آراء اختلاف ادله ای است که در خصوص آن امارات در اختیار مجتهدان قرار دارد.
- ب- هدف: ارائه پژوهشی گسترده و ژرف در این باره تا تمام جوانب موضوع روشن گردد و موجب رفع اختلاف در زمان معاصر گردد.

پیشینه پژوهش:

این بحث به طور عام در قرآن کریم و روایات و به صورت مبحثی جزئی در خلال مباحث فقهی حجر و صوم و... در کتاب های فقهی دیده می شود. ولی مقالات پایان نامه هایی به طور مجزا به این بحث پرداخته اند:

الف- مقاله ها:

- ۱- از جمله مقاله «سن بلوغ» از «بانو مجتهد زهره صفاتی» روزنامه رسالت، تاریخ: ۲۳ دی ۱۳۷۵، در این مقاله به بحث حقوقی و وظیفه مجتهد پرداخته نشده است.
- ۲- مقاله «بلوغ دختران، طبیعی یا فقهی» «از سید محسن سعید زاده»، مجله زنان، سال چهارم، شماره ۲۵ مرداد و شهریور ۱۳۷۴، به کلیات بحث پرداخته است و خود مسئله بلوغ را بررسی نکرده است.

ب: پایان نامه:

- ۱- بررسی مساله بلوغ از دیدگاه فقهی و کارشناسی نگارش: محمد علی اکبری، استاد راهنما: آیت الله حسین گرگانی از دانشگاه تهران برای اخذ مدرک کارشناسی ارشد سال ۱۳۷۹، کمتر از منابع دست اول استفاده نموده است. و بیشتر با استناد به مقالات و روزنامه ها نوشته شده است.
- ۲- بلوغ دختران و پسران از دیدگاه اسلام نگارش رقیه آل حبیب، استاد راهنما: دکتر سید محمد رضا آیتی از دانشگاه آزاد اسلامی واحد لاهیجان برای اخذ مدرک کارشناسی ارشد، آراء مخالف را بیان نکرده و از همان ابتدای تحقیق نیز نظر (نظر مشهور) را گرفته و تا آخر بر اساس آن تحلیل و بررسی کرده است.

ج. کتاب:

- ۱- البلوغ، تالیف فقیه جعفر سبحانی، این کتاب صرفاً به احکام بلوغ می پردازد و امارات بلوغ را بررسی نمی کند ضمناً وظیفه ی مجتهد را در هنگام رویارویی با تناقضات مطرح شده، بیان نمی کند.
- ۲- البغله فی بلوغ المراه، تالیف آیت الله محمد مظفری، این کتاب صرفاً به بلوغ زن می پردازد.
- ۳- بلوغ و دگرگونی های آن، تالیف فرزانه صمدی، این کتاب بیشتر به جنبه های تکوینی و طبیعی بلوغ در دختران می پردازد.
- ۴- علائم بلوغ در پسران، تالیف: سید علیرضا جعفری، این کتاب صرفاً به جنبه های بلوغ در پسران پرداخته است.
- ۵- مجموعه مقالات بلوغ دختران، تالیف: مهدی مهریزی، این کتاب صرفاً به جمع آوری برخی مقالات در این زمینه پرداخته است.

نهاد یا موسساتی که می توانند از یافته های این پژوهش بهره گیرند:

مراکز قانون گذاری همچون مجلس برای تصویب قوانین مربوط به مسئولیت های حقوقی و کیفری، دانشگاه ها، حوزه های علمیه و مراکز مطالعات زنان.

روش تجزیه و تحلیل داده ها:

روش گردآوری اطلاعات؛ کتابخانه ایی با تجزیه و تحلیل داده ها.

فهرست منابع و مآخذ

۱. ابن حمزه؛ الوسيله الی نیل الفضیله؛ تحقیق: محمد الحسون، مکتبه السید المرعشی؛ ۱۴۰۸ ه. ق.

۲. آل کاشف العطاء محمد حسین ، تحریر المجله ؛ بی جا : انتشارات فیروز آبادی
۱۳۶۱ هـ
۳. امامی . سید حسن ؛ حقوق مدنی ؛ تهران : انتشارات اسلامیة ، چاپ هفتم ، ۱۳۷۱
ش .
۴. جعفری ؛ سید علیرضا ؛ علائم بلوغ در پسران ، قم : ام ابیها ۱۳۷۸ ش.
۵. حر عاملی ، محمد حسن ؛ وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه ؛ تحقیق :
عبدالرحیم ربانی شیرازی ؛ بیروت : دارحیاء العربی ، چاپ پنجم ، ۱۴۰۳ هـ.ق.
۶. حسینی عاملی . سید محمد جواد ؛ مفتاح الکرامه ، بی جا، بی تا .
۷. سبحانی ، جعفر ؛ البلوغ ؛ قم : موسسه امام صادق چاپ اول ۱۴۱۸ هـ. ق
۸. شیخ صدوق ؛ المقنع ؛ قم : موسسه الامام الهادی ۱۴۱۵ هـ.ق.
۹. شیخ صدوق من لا یحضره الفقه ، دارالکتب الاسلامیه . چاپ پنجم ۱۳۹۰ م.
۱۰. صمدی فرزانه ؛ بلوغ و دگرگونی های آن ؛ تهران : ایران نگین ، چاپ اول ۱۳۷۷
ش .
۱۱. طباطبایی میر سید علی ، ریاض المسائل ؛ قم : موسسه النشر الاسلامی ، چاپ اول
۱۴۱۲ هـ.ق
۱۲. طباطبایی یزدی سید محمد کاظم ؛ العروه الوثقی ؛ بیروت : موسسه الاعمی ، چاپ
دوم ۱۴۰۹ هـ.ق.
۱۳. طوسی ابو جعفر محمد بن حسن ؛ تهذیب الاحکام : دارالکتب الاسلامیه چاپ
چهارم ۱۳۶۹ هـ .
۱۴. عاملی جعبی ، شهید زین الدین (شهید ثانی) الروضه البهیة فی شرح اللمعه
المشتقه ، قم : انتشارات داوری ۱۴۱۰ هـ. ق .
۱۵. عاملی جعبی ، شهید زین الدین (شهید ثانی) مسالک الافهام فی شرح شرایع
الاسلام ، قم : دارالهدی .
۱۶. علامه حلی ؛ تذکره الفقها بی جا : المکتبه المرتضویه (چاپ سنگی)
۱۷. علامه حلی ، مختلف الشیعه فی احکام الشریعه نشر اسلامی ، ۱۴۱۳ هـ.ق.
۱۸. العلی ، احمد ؛ علی عتاب البلوغ ؛ بیروت : دارالمعلوم . بی تا .
۱۹. قمی میرزا ابوالقاسم ؛ غنایم الایام فی مسائل الحلال و الحرام ؛ قم : مرکز انتشارات
تبلیغات اسلامی ، چاپ اول ، سال ۱۳۷۸ ش.
۲۰. کاتوزیان ، ناصر ؛ حقوق مدنی ؛ تهران : شرکت انتشار ریال چاپ چهارم ۱۳۷۵ ش.
۲۱. محقق داماد ، دکتر سید مصطفی ؛ بررسی فقهی حقوق خانواده ؛ تهران : نشر علوم
اسلامی ، چاپ دوم ۱۳۶۷ هـ. ق.
۲۲. المظفری ، آیه الله شیخ محمد البغله فی البلوغ المرآه ؛ قم : مطبعه سید الشهدا ،
چاپ اول ۱۳۷۶ ش.

۲۳. موسوی خمینی ، سید روح الله ؛ تحرير الوسيله قم : موسسه النشر اسلامى .
۲۴. مهریزی ، مهدی ؛ بلوغ دختران ؛ بلوغ دختران ؛ قم مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی ، چاپ اول ۱۳۷۶ ش .
۲۵. نجفی محمد حسن جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام . بیرون : دار احیا التراث العربی چاپ هفتم ۱۹۸۱ م .

جدول زمانی و مراحل پیشرفت کار :

جستجوی منابع	۲ ماه
فیش برداری	۲ ماه
تجزیه و تحلیل مطالب	۱ ماه
بازنگری و تدوین اولیه	۳ ماه
تدوین نهایی و ویراستاری	۱ ماه
تایپ و غلط گیری	۱۲ ماه

این تحقیق مشتمل بر چهار فصل می باشد ؛

فصل اول – مفهوم شناسی ، مشتمل بر بر شش بخش می باشد . اعم از : معنای لغوی و اصطلاحی بلوغ عوامل مؤثر در بلوغ ، بلوغ زود رس و دیررس ، بلوغ از دیدگاه حقوقدانان و در آخر تأسیسات حقوقی مشابه واژه بلوغ مورد بررسی قرار می گیرد .

فصل دوم – بررسی قراردادی یا طبیعی بودن بلوغ ، مشتمل بر چهار بحث می باشد که با تمسک به قرآن و روایات و قرائن خاصه ادله خود را در جواب قائلین به قراردادی بودن بلوغ می آوریم .

فصل سوم – نشانه ها و امارات طبیعی بلوغ در فقه امامیه می باشد . شش نشانه (احتلام ، انبات ، حیض ، حمل ، موی زیر بغل ، رشد قد) عنوان می شود و هر کدام مورد بررسی و تجزیه تحلیل اقوال و طبیعی قرار می گیرد .

فصل چهارم – نشانه ها و امارات قراردادی بلوغ می باشد . که در دو مبحث کلی با عناوین سن بلوغ در پسران و در دختران مورد بررسی قرار می گیرد . در هر کدام به بیان اقوال رسیده در این زمینه و نقد آنها می پردازیم .

و در پایان به ارائه نظریه نگارنده در این زمینه پرداخته می شود .

معصومه زمانیان ، تهران ، ۱۳۸۸

رمضان المبارک

فصل اول

مفهوم بلوغ

۱-۱ معنای لغوی بلوغ :

– بلوغ در لغت :

در لغت به معانی متعددی آمده است .

رسیدن به انتهای مقصد و هدف است اعم از آنکه مقصد، مکان و زمان و یا امر معینی باشد. و گاهی نزدیک شدن به مقصد می باشد هر چند به آخر نرسد. در این آیه «فاذا بلغن اجلهن فاهسکوهن بمعروف» به معنای نزدیک شدن به مقصد زمانی بکار رفته است. تبلیغ و ابلاغ به معنای ایصال و رساندن به کار رفته است. و به آیه « هذا بلاغ للناس » (این تبلیغی است برای مردم) و چند آیه دیگر استناد شده است .

بلوغ به معنای رسیدن به پایان مقصد^۱ در آیه زیر به کار رفته است: « حتی اذا بلغ اشدّه و بلغ اربعین سنه ». و گاهی در معنای لازم به کار رفته است ؛ « بلغ الصبی » یعنی کودک بالغ شد. برای مثال وقتی می گویند: « بلغ الثمر » یعنی میوه رسید ، و بالغ که از « بلغ » است به معنای رسیده و بالیده می باشد.^۲ و در آیه^۳ « و اذا طلقتم النساء فبلغن اجلهن فلا تعضوهن »^۴ به معنای رسیدن و پایان بردن آمده است .

^۱ الف- راغب اصفهانی ، **معجم مفردات الفاظ قرآن** ، مترجم دکتر سید غلامرضا خسروی حسینی ؛ ج ۶۱ ، ص ۲۴۳ ، انتشارات مرتضوی ، ۱۳۶۲ .

ب- انیس ابراهیم ، **المعجم الوسیط** ، (قاهره ، بی تا ، ج ۲ ، ۱۳۹۲ ق) ، ص ۶۹ .

ج- ابن ذکریا ، ابوالحسین احمد بن فارس ؛ **معجم مقایس اللغه** ، ج ۱ ، (قم : دارالکتب العلمیه ، ج ۲ ، ۱۳۸۹ ق) ، ص ۳۰۱ .

د- حسینی واسطی زبیدی ، محمد مرتضی ؛ **تاج العروس من جواهر القاموس** ، ج ۶ ، (بیروت : دارالتراث العربی ، بی تا) ، ص ۵ .

^۲ الاحقاف : ۱۵/۴۶ .

^۳ الف- بندر ریگی ، محمد ؛ **المنجد** ، ج ۱ ، (تهران : بازار بین الحرمین ، ج ۱ ، ۱۳۷۴ ش) ، ص ۱۰۲ .

ب- طریحی ، فخرالدین بن محمد ؛ **مجمع البحرین** ، ج ۵۶ ، (قم : مکتبه المرتضویه لاحیاء الآثار الجعفریه ، ج ۲ ، ۱۳۶۲ ش) ، ص ۵ .

^۴ الانبیاء : ۱۰۶/۲۱ .

- همچنین بلاغ را به معنای کفایت نیز آمده است. در آیه « ان فی هذا لبلاغاً لقوم عابدين» به این معنی آمده است. و شاید این از باب تسمیه مسبب به اسم سبب است. زیرا کفایت مسبب از تبلیغ است.^۱ بر خلاف نظر راغب، برخی بلاغ را اسم مصدر از باب تفعیل می دانند. مانند جوهری که در این صورت بلاغ از تبلیغ گرفته شده است.^۲ ولی در «المنجد» آمده است، « البلاغ، الاسم من الابلاغ و التبلیغ ای الایصال » که در این صورت بلاغ اسم از مصدر ابلاغ است و یا تبلیغ، رسانیدن خواهد بود.^۳

رسیدن به مکانی یا نزدیک به رسیدن. وصول یا مشرف شدن به وصول. به پایان رسیدن، رسیدن به سن رشد، مرد شدن، زن شدن، پخته شدن و رسیده شدن میوه. بلند برآمدن روز. نزدیک شدن به چیزی و فعل آن موقعی که مجهول به کار برده شود. به مشقت انداخته شدن معنی می دهد.^۴ از میان معانی لغوی بیان شده، به نظر می رسد که معنی بلوغ همان رسیدن است چون در اغلب تعاریفی که از آن شد به گونه‌ایی این معنی را مد نظر قرار داده‌اند. و از بلوغ رسیدن به مقصد و هدف به ذهن تبادر می کند.

از این کلمه گاه به « کبر »، « درک یا ادراک»، « حلم و احتلام »، « مراهقه » و « اشد » تعبیر شده است که دربارهٔ بعضی از این اصطلاحات توضیح داده می شود.

(کبر) دو معنی برای آن ذکر شده است :

۱- عبور از مرحلهٔ کهولت و پیری و رسیدن به مرحلهٔ شیخوخت و ضعف .

۲- خروج از حد صغر و دخول در مرحلهٔ شباب و جوانی باشد .

۳- مراد از « ادراک »، وصول و پیوستن می باشد.

^۱ قریشی، سید علی اکبر؛ **قاموس القرآن**، (تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۵۲ ش)، ج ۱، ص ۲۲۸، ۲۲۹.

^۲ جوهری، اسماعیل بن حماد؛ **صاحح اللغة**؛ تالیف و تحقیق: احمد عبدالغفور عطار؛ (بیروت: امیری، ۱۹۸۵ م)، ج ۲، ص ۲۱۲.

^۳ بندر ریگی، همان، ص ۱۰۲.

^۴ دهخدا، علی اکبر، **لغت نامه**، (تهران: سازمان چاپ دانشگاه تهران)، ج ۱۱، ص ۲۷۶.

(الحلم و الاحتلام) ، احتلام مصدر « احتلم » است و « الحلم » اسم مصدر می باشد و در لغت به معنای روباهای نائم است اعم از اینکه مرئی خیر باشد یا شر ، که البته از نظر شارع رویا مستعمل در خیر است.^۱

- رسیدن به مکانی ولو اینکه داخل نشود و همچنین به معنای مشرف بودن به چیزی می باشد.^۲

- رسیدن به حالت حلم و شروع شدن تکلیف.^۳

- احتلام، ادراک و وصول و همچنین به معنای نزدیک نزدیک شدن به چیزی آمده است.^۴

۲-۱ معنای اصطلاحی فقهی و علمی بلوغ

در اصطلاح فقهاء بلوغ به همان معنای لغوی است و عبارتست از پایان دوران کودکی و خردسالی که با آن زمینه شایستگی برای انجام تکالیف شرعی پیدا می شود ، به عبارت دیگر بلوغ عبارتست از نیرویی که در خردسال پیدا می شود که با آن از حالت خردسالی به در می آید ، در این معنا بلوغ عبارتست از رسیدن به حدی از رشد جسمی و جنسی که در این حد از رشد، آمادگی استعداد تولید مثل در دختر یا پسر پیدا می شود.

«... و در اصطلاح رسیدن به حد نکاح است که از راه پیدایش منی در بدن و تحریک شهوت و میل به انجام جماع و آمدن آب جهنده حاصل می گردد ، از این جهت بلوغ نوعی کمال طبیعی برای انسان به شمار می رود که به واسطه آن نسل باقی می ماند و عقل بدان قوت می گیرد و مرحله

^۱ الف- وزارت الاوقاف و الشؤون الاسلامیه ، **موسوعه الفقهیه الكويتیه** ، ج ۸ ، (کویت : وزارت اوقاف و شؤون اسلامی ، چ ۱ ، ۱۴۰۶ ق) ، ص ۱۸۶-۱۸۷ .

ب- ابن منظور ، جمال الدین محمد بن مکرم ؛ **لسان العرب** ، (بیروت ، چ ۱ ، ۵۱۳ ق) ، ص ۴۸۶ .

^۲ الف- ابن ذکریا ، ابوالحسین احمد بن فارس ؛ **مجموع اللغه** ، (کویت : المنظمه العربیه فی الثقافه و العلوم ، چ ۱ ، ۱۴۰۵ ق) ، ص ۲۹۳ .

ب- مرعشی ، ندیم و اسامه ؛ **صاحح فی اللغه و العلوم** ، ج ۱ ، (بیروت : دارالحضرة العربیه ، چ ۱ ، ۱۹۷۴ م) ، ص ۱۱۲ .

^۳ الف- شیخ احمد رضا ، **معجم متن اللغه** ، ج ۱ ، (بیروت : دارمکتبه الحیاه ، ۱۳۷۷ ق) ، ص ۳۳۹ .

ب- قلعه جی ، محمد ؛ **موسوعه فقه سفیان الثوری** ، (بیروت : دار النفاثس ، چ ۱ ، ۱۴۱۰ ق) ، ص ۱۹۷ .

^۴ سعدی ، ابو حبیب ؛ **القاموس الفقهی** ، (دمشق : دارالفکر ، چ ۲ ، ۸ ، ۱۴ ق) ، ص ۴۱ .

انتقال کودکان به مرز کمال و رسیدن به موقعیت زنان و مردان می باشد. پس بلوغ نیازی به بیان شارع ندارد، زیرا بلوغ از امور طبیعی است و در لغت و عرف شناخته شده است و از موضوعات شرعی نیست که جز از طریق شارع قابل شناخت نباشد»^۱.

« شروع نضج جنسی است. هنگامی که اعضای تناسلی بتوانند وظایف خود را انجام دهند و این سن را مراجعه گویند که در دختران از دوازده سالگی تا چهارده سالگی پدید می آید و با پدیدۀ حیض و رشد پستانها همراه است و در پسران از سن دوازده سالگی تا شانزده سالگی به تأخیر می افتد و همراه با خروج منی و تغییر صدا و نمو موی صورت همراه است»^۲.

بلوغ از نظر علمی و فیزیولوژی مرحله ای از تطور انسانی است که در آن صفات ثانویه جنسی بارز شده و انسان قادر بر تولید مثل می گردد که در پسران ۱۴ سالگی و در دختران اندکی کمتر از سن سران حادث می شود.^۳

به نظر می رسد وقتی کلمۀ بلوغ استعمال می شود، مقصود مرحله ایی از رشد عمومی پسر و دختر است که در آن سیستم جنسی آنها به تکامل رسیده و آماده تولید مثل باشد که دارای نشانه ها و علائم خاصی است. بلوغ به رسیدن طفل به حال احتلام در مرد و حیض یا حمل در مورد زن می باشد»^۴.

اکنون این سوال مطرح می شود که : آیا آنچه در شریعت الهی به عنوان « بلوغ » مطرح شده است و از شرایط عامۀ تکلیف قرار گرفته با بلوغ به معنای علمی و عرفی آن تطبیق دارد؟ یا اینکه بلوغ شرعی حقیقتی غیر از بلوغ شناخته شده عرفی است ؟

^۱ نجفی ، محمد حسن ، **جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام** ، (بیروت : دار احیاء التراث العربی ، ج ۷ ، ۱۹۱۱ م) ، ج ۲۶ ، ص ۴ . المراد بالبلوغ الذی هو فی اللغة الادراک بلوغ الحلم و الوصول الی حد النکاح بسبب تکون المنی فی البدن و تحرک الشهوه والنزوع الی الجماع و انزال الماء الدافق »

^۲ غربال ، محمد شفیق ، موسوعه العربیه المیسره ، (قاهره ، دارالشعب ، ج ۲ ، ۱۹۱۲ م) ، ص ۴۰۳ .

^۳ قرنجه ، نجیب ؛ **موسوعه العربیه** ، (بیروت : دارریحانی ، ج ۱ ، ۱۹۵۵ م) ، ص ۱۸۲ .

^۴ جعفری لنگرودی ، محمد جعفر ؛ **ترمیمولوژی حقوق** ، (تهران : احمدی ، ۱۳۶۳ ش) ، ص ۱۱۳ .

اگر پاسخ این است که بلوغ حقیقتی جداگانه دارد، آنگاه جزءموضوعات خاصی قرار می‌گیرد که باید از طرف خود شرع تعریف شده، حدود، ویژگیها و علائم و آثار آنها ارائه گردد، زیرا در این صورت بلوغ نیز به عنوان یکی از موضوعات تاسیسی در ردیف حقایق از قبیل غسل، وضو، نماز، روزه حج، و.... قرار می‌گیرد. در این صورت عرف به دلیل عدم معهودیت در مقام تعریف و شناسایی حدود و مرزهای آنها هیچ گونه دخالتی ندارد.

اما اگر پاسخ این باشد که بلوغ شرعی همان طبیعی معروف نزد همه انسانهاست، در این صورت از موضوعات خارجیه‌ای محسوب می‌شود که توسط شارع مقدس به کار گرفته شده و از آنجا که حقایق خارجی دایر مدار شرایط و علل خودشان هستند، شارع در مقام جعل و اعتبار، دخل و تصرفی در خود موضوعات ندارد، بلکه تنها آثار شرعی و قانونی مترتب بر آنها را معرفی می‌کند. در این صورت خود مکلف باید در حدود شناسایی و تحقیق موضوع برآید، البته شارع نیز در مواردی برای تسهیل امر مکلفین اقدام به تعریف و ارائه نشانه‌ها می‌کند.

اما همانطور که صاحب جواهر می‌فرماید و همچنین با جستجو در متن آیات مربوط به موضوع، می‌فهمیم که بلوغ مطرح شده در کلمات شارع همان بلوغ طبیعی است و در نتیجه در ردیف موضوعات تکوینی خارجی شناخته شده در نزد عرف است نه از موضوعات تاسیسی که توسط شارع اختراع و اعتبار می‌شود.

اکنون که به تعاریف بلوغ از نظر فقهاء پرداخته‌ایم شایسته است نظری اجمالی به تعاریف روان‌شناسان و حقوقدانان بیندازیم. نگاه روان‌شناسان به بلوغ بالاصاله می‌باشد چون بلوغ آغاز دگرگونیهای درونی انسان است، ولی حقوقدانان بالتبع به آن می‌پردازند، چون نقطه شروع تعهدات حقوقی است.

۱-۲-۱ بلوغ از دیدگاه روانشناسان و نشانه‌های غالبی آن

« نقطه زمانی پیدایش غریزه جنسی در کودک، شروع بلوغ می‌گویند، این دوره منشاء تغییرات زیادی در وجود شخص می‌باشد، بلوغ موجب می‌شود که شخص به گونه‌ای متفاوت رفتار را

احساس نماید و نگاهش نسبت به جهان، تغییر کند برخورد او نسبت به دیگران و خودش عوض می شود»^۱.

« بلوغ، آغاز آمادگی جنسی است. زمانی که اندامهای تناسلی، توان انجام وظایف خود را پیدا می کنند. این حالت، « سن مراجعه » نامیده می شود، در دختران از دوازده سالگی تا چهارده سالگی حاصل می شود و با پدیده حیض و برآمدن پستانها همراه است، اما در پسران بین دوازده تا شانزده سالگی واقع می شود، با خروج منی، تغییر صدا و رشد موی صورت همراه است»^۲.

روانشناسان بلوغ را با دگرگونی های مختلف همراه می دانند : قسمتی پنهان و قسمتی آشکار. مهمترین دگرگونی های بدنی دوره نوجوانی ظهور ویژگی های نخستین و ویژگی های ثانویه است. منظور از ویژگی های نخستین شکل دادن به آلت های تناسلی و توانایی در امر تولید مثل است . اما ویژگی های ثانوی عبارت از روییدن ریش و سبیل و دورگه شدن صدا در پسران ، و بزرگ شدن سینه و لگن خاصره در دختران است. پس عادت ماهانه در دختران و نعوظ و انزال در پسران به قابلیت تولیدمثل منجر می شود^۳، عادت ماهیانه، پایان رشد سریع بدنی دختران را اعلام می دارد و زمان آغاز آن نیز متفاوت است هنجار بلوغ جنسی دختران میان ۹ تا ۱۸ سالگی است^۴، قاعدگی قبل از ۹ سالگی و پس از ۱۸ سالگی (جز در مواردی که دختران دچار اشکال غددی هستند) بسیار نادر است، اولین قاعدگی حدود $\frac{1}{4}$ دختران، در سنین ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ سالگی روی می دهد^۵.

مشهورترین اثر بلوغ جنسی پسران این است که بر خلاف دختران صدایشان درشت و دورگه و باسن و کفلشان کوچک می شود، اما قاعده گردن تا حدودی کلفت، سینه و شانه هایشان پهن می شود و دو

^۱ وایت ، ویلیام آلنسون ؛ **روان شناسی بلوغ** ، ترجمه : فضل الله شاهلوئی پور و پروین قاسمی ، (تهران : حسام ، چ ۲، ۱۳۷۰ ش) ، ص ۴۳ ، ۴۴ .

^۲ مرعشی شوشتری ، سید محمد حسن ؛ **دیدگاه های نو در حقوق کیفری** ، (تهران : میزان ، چ ۱، ۱۳۷۳ ش) ، ص ۱۴ .

^۳ پارسا ، دکتر محمد ، **روانشناسی رشد کودک و نوجوان** ، (تهران : بعثت ،، چ ۱۷ ، ۱۳۷۸ ش) ، ص ۲۱۹ .

^۴ همان .

^۵ پارسا ، دکتر محمد ، همان ، ص ۴۲۲ .

سال پس از بلوغ ریش و سبیل در می‌آورند. بالا رفتن فشار خون و افزایش ضربان قلب و نبض از آثار دیگر بلوغ در پسران و دختران است. هنجار بلوغ جنسی در پسران میان ۱۱ تا ۱۸ سالگی است یعنی دو سال دیرتر از دختران آغاز می‌شود^۱، نخستین احتلام در پسران، از آثار آن به شمار می‌رود^۲، البته این تغییرات روحی و جسمی یکباره بروز نمی‌کند، بلکه به تدریج از سنین ۱۰-۱۲ سالگی، یعنی قبل از بلوغ این علائم ظاهر می‌شوند. مرحله کامل بلوغ یعنی زمانی که کلیه صفات تناسلی ظاهر می‌شود.^۳

۱-۳ عوامل موثر در پیدایش بلوغ

بروز نشانه‌های بلوغ در دختر و پسر بستگی تام به آب و هوای محل زندگی، تغذیه و فرهنگ دارد.

نژاد، تغذیه و عوامل فیزیکی و روانی موجود در محیط زندگی و میزان ترشح هورمونهای مربوطه ظهور بلوغ بر آن اثر می‌گذارند. مثلاً ویتامین E را از جمله عوامل تغذیه‌ای موثر به شمار می‌آورند. همچنین نژاد و عوامل فیزیکی، محیط جغرافیایی، در بعضی اقوام مناطق گرمسیر نزدیک خط استوا موجب بلوغ زودرس می‌شوند.

آثار بلوغ جسمانی دختران در « حبشه » که از ممالک به شدت گرمسیر است ۹ تا ۱۰ سالگی بروز می‌کند ، در حالیکه در «لابونی» شمالی ترین منطقه اروپا (شمال شبه جزیره اسکاندایناوی)، در ۱۸ سالگی رخ می‌دهد. وضع نامساعد اخلاقی در اجتماعات بی بند و بار نیز باعث بلوغ زودرس در آن جوامع می‌شود. سن پیدایش بلوغ در نژادهای مختلف فرق می‌کند و عوامل محیطی و فرهنگی، خانوادگی، موروثی و تغذیه‌ای در پیدایش بلوغ موثر می‌باشد.

^۱ همان، ص ۲۲۰.

^۲ ۱- دبس ، موریس ، **مراحل تربیت** ، مترجم : علی محمد کاردان ، (تهران : دانشگاه تهران ، موسسه انتشارات و چاپ، ۱۳۷۴ ش)، ص ۱۵.

^۲ ۲- پارسا ، دکتر محمد ، **همان**، ص ۴۴۳.

^۳ مرعشی ، سید محمد حسن ، **تحقیق در باره سن بلوغ** ، « مجله قضایی و حقوقی دادگستری » ؛ شماره ۴، تابستان ۷۱، ص ۷۳.